

Відгук

офіційного опонента Безуглої Лілії Ростиславівни
на дисертаційну роботу **Аполонової Лілії Андріївни** на тему
**«Оптимізація перлокутивного ефекту директивних мовленнєвих актів у
німецькомовному діалогічному дискурсі»**. Запоріжжя, 2021. 265 с.,
подану на здобуття наукового ступеня
кандидата філологічних наук
за спеціальністю 10.02.04 – германські мови

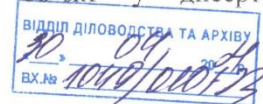
З огляду на розширення кола дослідницьких напрямків лінгвістики сьогодення може скластися враження, що наразі втрачають актуальність не тільки традиційні, структуралістські підходи до аналізу одиниць мови, але й теорії, що стояли у витоків антропоцентричної парадигми, до яких належить і теорія мовленнєвих актів. Такі думки з'явилися ще на зламі століть: на тлі гострої критики цієї теорії, яка почалася майже одразу після її виникнення, привабливішими ставали і інші лінгвістичні об'єкти, і інші методологічні підходи до мови й мовлення – когнітивний, дискурсивний, культурологічний, гендерний тощо.

Проте критика виявилася конструктивною, а прихильники теорії мовленнєвих актів – наполегливими і послідовними. Лінгвопрагматика, провідною ланкою якої є теорія мовленнєвих актів, залучилася до процесів інтеграції з іншими напрямками мовознавчих студій, знайшовши своє – не останнє – місце в дискурсивній парадигмі. Здобутки суміжних дисциплін стають у нагоді при вирішенні проблем, пов'язаних із реалізацією мовленнєвих актів у дискурсі. З іншого боку, інтеграційні процеси привносять у теорію мовленнєвих актів нові виклики.

У такий спосіб за шістдесятирічну історію свого існування теорія мовленнєвих актів не втрачає актуальності, її проблемне коло постійно розширюється, а пояснювальний потенціал стає сильнішим і глибшим. Однак деякі проблемні вузли й досі залишаються нерозв'язаними.

Усе сказане визначає **актуальність** дисертації Л. А. Аполонової, теоретичним підґрунтям якої постає лінгвопрагматика в її сучасному прояві – як дискурсивна мовознавча дисципліна, що розширює свої методологічні горизонти, насамперед, у бік інтеракційних зв'язків мовленнєвих дій, залучених у дискурсивну взаємодію. Саме такий методологічний ракурс презентує обговорювана робота, присвячена проблемі перлокутивного впливу мовленнєвих актів директивів у німецькомовному діалогічному дискурсі, що дозволяє в максимальній мірі поєднати діяльнісний підхід до мови з вивченням дискурсивної взаємодії суб'єктів мовлення.

Об'єкт дослідження – директивні мовленнєві акти в німецькомовному діалогічному дискурсі – належить до таких мовленнєвих явищ, які, хоча й інтенсивно досліджуються в лінгвопрагматичі, є джерелом понятійних розбіжностей та інтенсивної полеміки. Цей об'єкт у дисертації

Л. А. Аполонової розширюється: одиницею аналізу постає не тільки сам директив, але й мовленнєві акти-відповіді, в яких виявляється його перлокутивний ефект. Таке розширення об'єкту, по-перше, постає проявом дискурсивного підходу до директиву, а по-друге, дозволяє заглибитися у проблеми перлокуції – найсуперечливішого явища у теорії мовленнєвих актів.

Тож **предмет** дослідження становлять засоби оптимізації перлокутивного ефекту директивного мовленнєвого акту, які застосовуються мовцем для реалізації перлокутивної мети в німецькомовному діалогічному дискурсі.

Об'єкт і предмет дослідження знайшли відображення у коректно сформульованій **меті**, яка полягає у встановленні особливостей вживання мовцем засобів перлокутивної оптимізації директивного мовленнєвого акту, взаємозв'язку директиву мовця і респонсивного мовленнєвого акту адресата, а також виявленні функціональних особливостей взаємодії між прагмалінгвістичною організацією директиву і типом перлокутивного реагування на нього в німецькомовному діалогічному дискурсі.

Відповідно до поставленої мети із художніх творів сучасних німецькомовних авторів загальним обсягом близько 11784 сторінок методом суцільної вибірки виокремлено 1582 дискурсивних фрагментів, що містять директивні мовленнєві акти і мовленнєві акти-відповіді.

Отже, дослідження за об'єктом, предметом, матеріалом та методологічним підходом повністю відповідає спеціальності 10.02.04.

Обсяг окресленого мовного **матеріалу** та застосування адекватних загальнонаукових і дискурсивно-прагмалінгвістичних **методів дослідження** (спостереження, опис, індукція, дедукція, інтроспекція, мовленнєвоактовий, інтенціональний, контекстуальний аналіз, аналіз дискурсивних стратегій і тактик і методика кількісних підрахунків) зумовлюють наукову **достовірність** висновків та об'єктивність положень дисертації.

Надійність отриманих результатів забезпечується також репрезентативністю списку використаних наукових джерел, що сягає 426 найменувань. Слід зазначити, що джерельна база роботи охоплює не тільки роботи класиків теорії мовленнєвих актів (А. Вежбицької, З. Вендлера, Д. Вундерліха, Ю. Габермаса, Т. ван Дейка, Дж. Ліча, Дж. Остіна, Дж. Серля, П. Стросона) і дослідників релевантних проблем минулих десятиліть (Н. Д. Арутюнної, В. В. Богданова, Л. Г. Васильєва, М. С. Веденькової, Н. Ф. Гладуш, В. З. Дем'янкова, Г. Генне, Г. Гінделанга, О. В. Дорошенка, Г. В. Ейгера, В. Зекеланда, П. В. Зернецького, В. І. Карабана, Л. В. Михайлової, Е. Г. Паповянц, Г. Г. Почепцова, О. О. Прокопчука, О. М. Старікової, І. П. Сусова, О. В. Тарасової, Л. П. Чахоян, Д. Фівегера та ін.). Дослідниця використала і новітні напрацювання вітчизняних (Ф. С. Бацевича, С. Є. Белової, О. О. Гужви, Д. О. Гулієвої, М. К. Гусаренко, С. М. Іваненко, С. І. Криворучка, Л. І. Клочко, Н. К. Кравченко,

І. І. Морозової, О. О. Пономаренко, Г. І. Приходько, А. М. Приходька, О. О. Селіванової, Л. В. Солощук, Ю. С. Скриннік, І. Є. Фролової, І. С. Шевченко та ін.) і зарубіжних (Г. Гаррас, О. В. Єрофєєвої, О. С. Іссерс, В. І. Карасика, Т. В. Ларіної, Ф. Лідтке, Н. О. Трофімової та ін.) науковців у галузі лінгвопрагматики і дискурсології. Представлено і основоположні праці із загального мовознавства (М. М. Бахтіна, Е. Бенвеніста, О. В. Бондарка, В. А. Звегінцева, Ю. М. Караулова, М. П. Кочергана, О. О. Потебні) та германістики (К.-О. Апеля, М. П. Брандес, К. Бюлера, К. Еліха, Р. Келлера, У. Енгеля та ін.). У такий спосіб продемонстровано глибоке проникнення у сутність досліджуваних явищ, ерудицію, широку обізнаність у вітчизняній і зарубіжній лінгвістичній літературі.

Розглядаючи теоретичні засади дослідження у **першому розділі** роботи, Л. А. Аполонова звертається до аналізу стану розробленості проблеми та висвітленню теоретичних положень теорії мовленнєвих актів, пов'язаних із об'єктом дослідження.

З огляду на суперечливий статус перлокутивного компоненту мовленнєвого акту у прагмалінгвістиці теоретичне підґрунтя роботи потребувало ретельного аналізу і розробки власної концепції. Із цим завданням дисертантка впоралася відмінно: окреслено провідні поняття, пов'язані з перлокуцією, пояснено терміни, викладено власну теоретичну концепцію, яка надалі послідовно використовується у емпіричному аналізі.

Важливо, що дослідниця не просто викладає існуючі концепції, але і висловлює свою позицію щодо розглядуваних питань.

У **другому розділі** дисертації обґрунтовано доцільність та показано дієвість запропонованої дискурсивно-прагматичної методики аналізу перлокутивного ефекту директивних мовленнєвих актів.

Описано стан розвитку і дослідницьку специфіку дискурсивної прагматики як методологічної основи дослідження перлокутивних властивостей директиву.

Дослідниця переконливо обґрунтовує вибір матеріалу дослідження, пристаючи до науковців, які наголошують на релевантності художньої літератури саме для лінгвопрагматичних розвідок. При цьому робиться акцент на виборі саме таких творів, які демонструють перевагу діалогів персонажів над авторським мовленням і виявляють «такі характеристики як концентрованість, типовість відображуваних ситуацій, сегментування, загостреність на певний конфлікт, наявність пресупозиції, виведеної з попереднього змісту літературного твору» (с. 102).

У **третьому розділі** описано стратегії оптимізації перлокутивного ефекту директивних мовленнєвих актів у німецькомовному діалогічному дискурсі, а також засоби оптимізації перлокутивного впливу відповідно до умов їхньої успішної реалізації.

Робиться ретельний аналітичний огляд понять дискурсивної стратегії та перлокутивної оптимізації. Авторка спирається на здобутки досліджень

Г. В. Ейгера і С. І. Криворучка, але обирає власний кут зору: «У той же час, вважаємо, що засоби оптимізації не обмежуються метакомунікативними висловленнями. На наш погляд, до переліку засобів реалізації стратегій оптимізації перлокутивного ефекту належить не лише метакомунікативний МА контактив, але й інші мовленнєві акти і засоби» (с. 115–116).

Оптимізація перлокутивного ефекту директиву аналізується на декількох рівнях, які корелюють з умовами його успішності.

Оскільки директиви належать до числа іллокуцій, які загрожують обличчю адресата, Л. А. Аполонова звертається до теорії обличчя Е. Гоффмана і теорії ввічливості П. Браун і С. Левінсона. Встановлюється низка тактик у рамках стратегій позитивної і негативної ввічливості, які застосовуються для пом'якшення негативного перлокутивного впливу директивів.

Виокремлено і проаналізовано аргументативну й маніпулятивну стратегії інтенсифікації перлокутивного впливу директиву.

Робляться висновки щодо особливостей вживання імпліцитних і непрямих форм директиву.

Розглядаються іллокутивні акти, що виступають як перлокутивні оптимізатори, а також вербальні й невербальні засоби перлокутивної оптимізації директиву.

Четвертий розділ присвячено встановленню інтеракційних показників директивних мовленнєвих актів у німецькомовному діалогічному дискурсі, здійснено аналіз факторів, що впливають на перлокутивний ефект директиву.

Зокрема, виокремлено типи мовленнєвих секвенцій за участю директивів і встановлено фактори, які спричиняють виникнення незапланованого перлокутивного ефекту незгоди, з одного боку, і фактори, які сприяють виникненню бажання дати згоду на виконання дії, з іншого.

Таким чином, мета роботи є повністю досягнутою.

Отримані результати демонструють безперечну наукову новизну. В дисертації вперше:

- удосконалено й апробовано комплексну методику дискурсивно-прагматичного аналізу перлокутивного впливу директивних мовленнєвих актів;
- проаналізовано локутивні й іллокутивні засоби вираження директивів і особливості їхньої реалізації у різних типах складних мовленнєвих актів;
- виявлено локутивні та іллокутивні вербальні й невербальні засоби оптимізації перлокутивного ефекту директивів;
- розроблено класифікацію інтеракційних функцій, які мають місце в респонсивному мовленнєвому акті адресата директиву;
- висвітлено засоби, що використовуються для мітигації та оптимізації перлокутивного впливу директиву на адресата;

- встановлено взаємозв'язок між директивним мовленнєвим актом і його перлокутивним ефектом у німецькомовному діалогічному дискурсі.

Теоретичну значущість дисертаційного дослідження зумовлено вагомих внеском, який воно робить у розробку проблем лінгвістичної прагматики, комунікативної лінгвістики, теоретичної граматики, семантики та прагматичного синтаксису сучасної німецької мови. Результати дослідження є суттєвим внеском у подальшу розробку теорій мовленнєвих актів, ввічливості та невербальної комунікації, а також проблем, пов'язаних із імпліцитним вираженням смислів у дискурсі.

Практична значущість поданої праці полягає в тому, що отримані результати мають цінність для лекційно-семінарських курсів із теоретичної граматики німецької мови та комунікативної лінгвістики, спецкурсів із прагмалінгвістики, теорії мовленнєвих актів і прагматичного синтаксису німецької мови, можуть бути використані у складанні навчальних посібників, написанні курсових і дипломних робіт, а також мають прямий вихід у практику перекладу й викладання німецької мови як іноземної в навчальних закладах України.

Зміст автореферату є ідентичним основним положенням дисертації, котрі повно відображено в 16-ти одноосібних **публікаціях** авторки, зміст і вихідні дані яких повністю відповідають чинним вимогам.

Аналіз об'єкту зроблено ретельно, досить повно з огляду на предмет, термінологічний апарат застосовується адекватно, приклади релевантні.

Положення роботи викладено логічно, послідовно, відповідно до наукового стилю та в межах спеціальності 10.02.04.

Робота має цільний, закінчений вигляд, достатній обсяг та належне оформлення.

Проте, дисертація викликає деякі **зауваження**, які мають дискусійний або факультативний характер:

1. Зробивши у пункті 1.3.4 аналітичний огляд існуючих класифікацій директивних мовленнєвих актів, Л. А. Аполонова обґрунтовано пристає до тих дослідників, які послуговуються навіть не декількома, а цілим комплексом критеріїв, що ґрунтуються на умовах успішності директиву (с. 90).

На основі розглянутих критеріїв виокремлено 13 іллокутивних підтипів директиву: наказ, вимога, заборона, погроза, вказівка (розпорядження), інструкція, прохання, благання, порада, дозвіл, застереження, запрошення, пропозиція. У цьому зв'язку виникає питання щодо повноти цієї типології: Чи є вона вичерпною? Адже, навіть на перший погляд, до неї не потрапили такі різновиди директиву, як рекомендація і заклик.

Із іншого боку, чому в дисертації проігноровано концепцію гібридних мовленнєвих актів, до яких сучасні дослідники відносять застереження (гібрид директиву й констативу/асертиву) і погрозу (гібрид директиву й

комісиву)¹? Л. А. Аполонова посилається на праці цих дослідників – отже, знайома з ними, проте не висловлює своєї позиції з приводу їхньої точки зору.

Крім того, доцільно було б ретельніше описати застосування виокремлених критеріїв, показавши, у який спосіб вони зумовлюють розмежування підтипів.

2. У підрозділі 3.3 розглянуто дискурсивні стратегії інтенсифікації перлокутивного ефекту директивних мовленнєвих актів – маніпуляцію і аргументацію. Наголошуючи на нещирості маніпуляції (с. 125), авторка наводить приклади директивів, підпорядкованих цій стратегії, але, на жаль, не вдається до аналізу саме перлокутивного ефекту нещирих, маніпулятивних директивів. Такий аналіз логічно вписався б у концепцію роботи та дозволив би зробити вагомі висновки щодо зв'язку порушення умови щирості та перлокутивним ефектом мовленнєвого акту директиву.

3. Хоча дослідниця дуже добре володіє лінгвістичною термінологією та слушно пояснює терміни, які використовує, є зауваження і щодо термінологічного апарату.

Зокрема, цілком слушно обґрунтовуючи у підрозділі 2.2 джерельну базу дослідження, виокремлену із творів художньої літератури, Л. А. Аполонова відмежовується від аналізу художнього дискурсу, презентованого такими творами, як такого, що відображає комунікацію автора і читача, і зосереджується на аналізі мовлення персонажів, яке репрезентує розмовний діалогічний дискурс. Отже, дослідниця використовує «літературний діалог як конструкт, що є моделлю усного мовлення» (с. 101).

Однак назва підрозділу чомусь залишається неадекватною цим положенням: «Художній дискурс як джерельна база дослідження перлокутивного ефекту директивних мовленнєвих актів» (с. 98).

До того ж, деякі терміни вживаються в дисертації без дефініції, але потребують її, оскільки по-різному розуміються у лінгвістиці: «універсалія», зокрема «культурна універсалія» (с. 52, 128, 217 та ін.), «прагматичний / іллокутивний / перлокутивний / секвенційний потенціал» (с. 65, 138, 189, 194), «перформатив» (с. 23, 139, 218 та ін.), «пресупозиція» (с. 50, 58, 72 та ін.).

4. У дисертації наявні формальні недоліки: порушення правил передачі іншомовних власних імен (с. 35, 51, 59, 79), огріхи посилання (с. 40), вади оформлення бібліографії (позиції 170, 202, 246 та ін.), пунктуаційні помилки та хибодруки.

Ще раз наголошую на тому, що викладені міркування мають дискусійний характер, не впливають на загальну позитивну оцінку дисертації

¹ Крупкіна Т. В. Мовленнєві акти застереження у сучасному німецькомовному діалогічному дискурсі: автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.04. Харків. нац. ун-т ім. В. Н. Каразіна. Харків, 2020. 20 с.; Пономаренко О. О. Мовленнєві акти погрози в сучасному англomовному діалогічному дискурсі: когнітивно-прагматичний аспект: автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.04. Харків. нац. ун-т ім. В. Н. Каразіна. Харків, 2019. 20 с.

та ніяк не знижують, а – навпаки – підкреслюють її високий науково-теоретичний та науково-практичний рівень.

Таким чином, дисертація Аполонової Лілії Андріївни на тему «Оптимізація перлокутивного ефекту директивних мовленнєвих актів у німецькомовному діалогічному дискурсі» є самостійною, завершеною працею, в якій отримані нові науково обґрунтовані результати, котрі в сукупності вирішують проблему репрезентації перлокутивного впливу директивних мовленнєвих актів у німецькомовному дискурсі, що має суттєве значення для подальшого розвитку та збагачення теорії германського мовознавства.

Зазначена дисертація відповідає п. 11, 13 «Порядку присудження наукових ступенів», затвердженому постановою КМУ № 567 від 24.07.2013 зі змінами, внесеними згідно з Постановами КМУ № 656 від 19.08.2015 та № 1159 від 30.12.2015, а її авторка – Лілія Андріївна Аполонова – заслуговує на присудження їй наукового ступеня кандидата філологічних наук за спеціальністю 10.02.04 – германські мови.

Офіційний опонент,
доктор філологічних наук, професор,
професор кафедри німецької
філології і перекладу
Харківського національного
університету імені В. Н. Каразіна

Безугла Л. Р.

26 квітня 2021 р.

Підпис засвідчую
Начальник служби управління
персоналом

